

ՄԻՔԱՅԷԼ Ն. ՅԱԿՈՐԲԵԱՆ, ՋՄԻԻՌՆԱՀԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԸ,
1839-1860, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատարակչություն, Երեւան, 1984 (375 էջ):

1922 թ.ի Սեպտեմբերին՝ յոյն-թրքական պատերազմի աւարտին, թուրքերը կը յաջողէին իրենց մահասփիւռ իշխանութիւնը հաստատել նաեւ Իզմիր քաղաքին վրայ: Միջազգային հաղորդակցութեան կեդրոն, ու մանաւանդ Փոքր Ասիոյ գլխաւոր դարպասներէն հանդիսացող այս բարգաւաճ քաղաքին մէջ, զանազան պատճառներով, 17-րդ եւ 18-րդ դարերուն կազմաւորուած էր 7-8 հազարի հասնող կազմակերպուած ու կենսունակ հայկական զաղութ մը: 1830-ական թուականներու վերջերուն՝ այդ թիւը կը հասնէր 10 հազարի, իսկ 20-րդ դարու առաջին երկու տասնամեակներուն՝ հայկական զաղութի թիւը կը բարձրանար 30 հազարի: Պոլսոյ հետ, յաճախ անոր մրցակից՝ Իզմիրը եղած է արեւմտահայ լուսաւորութեան, մշակութային, հասարակական ու տնտեսական կեանքի կարեւոր կեդրոն: 1750-ական թուականներէն սկսած՝ այնտեղ կը հիմնուին հայկական տպարաններ, դպրոցներ, մշակութային միութիւններ: Հայ պարբերական մամուլն ալ, թէեւ քիչ մը յապաղումով, ամբօրէն կը հաստատուի հոն, ու այդ վայրէն իր ճառագայթումները կը հասցնէ Կ. Պոլիս, Կովկաս եւ հայահոծ այլ շրջաններ:

Իզմիրի հայ պարբերական մամուլի ուսումնասիրութեան նւիրուած է՝ հայրենի գրագէտ, բանասէր ու մատենագէտ Միքայէլ Նաւասարդի Յակոբեանի «Ձմիւռնահայ Պարբերական Մամուլը (1839-1860)», որ կը հանդիսանայ 1839-1880 թթ. ընդգրկող ժամանակաշրջանին նուիրուած ուսումնասիրութեան առաջին մասը:

Հայ մշակութային ու հասարակական կեանքի կազմաւորումին, ու անոր հոլովոյթին ուսումնասիրութեան կարեւորութիւնը օրըստօրէ կը շեշտուի, յատկապէս հայրենիքի մէջ: Եւ ուրեմն՝ արեւմտահայ մշակոյթին հանդէպ հետաքրքրութիւնը՝ նմանապէս: Այս երեւոյթներուն շօշափելի ապացոյցներէն մէկը կը հանդիսանայ Միքայէլ Յակոբեանի գրախօսուող աշխատասիրութիւնը: Հատորին «Ներածութիւն»ը կը սկսի յստակ ու չոր նախադասութեամբ մը. «Ձմիւռնահայ պարբերական մամուլի իրական պատմութիւնը տակաւին չէ ուսումնասիրուած» (էջ 5): Մասնակի յօդուածներ, հայ պարբերական մամուլի նուիրուած ընդհանուր ուսումնասիրութիւններու մէջ՝ մասնակի անդրադարձումներ եղած են նախապէս այլ բանասէրներու եւ պատմաբաններու կողմէ: Նման փորձեր կատարած է նաեւ Միքայէլ Յակոբ-

եանը: Ան նոյնիսկ ունի հրատարակուած մենագրութիւն մը՝ նուիրուած զմիւռնահայ մշակութային նշանաւոր գործիչ Գրիգոր Մսերեանի եւ անոր հրատարակած «Մէտէօրա» հանդէսին՝ «Մէտէօրա Հանդէսը Արեւմտահայ Լուսաւորական-Դեմոկրատական Շարժման Մէջ» (Երեւան, 1977, 327 էջ) խորագիրով: Սակայն եւ այնպէս, զմիւռնահայ մշակութային օրրանին ամբողջական պատկերն ու նկարագիրը չէ կերտուած վերոյիշեալ ուսումնասիրութիւններով: Զմիւռնահայ պարբերական մամուլի ամբողջական պատմութեան ուսումնասիրութիւնը ցարդ կը սպասէր իր հմուտ բանասէր պատմաբանին: Այդ դժուարին աշխատանքն է որ իրեն նպատակակէտ դարձուցած է Միքայէլ Յակոբեանը:

1922 թ.ի Իգմիրի աղէտը, այլ դժբախտութիւններու կողքին, ի սպառ ջնջեր ու անհետացուցեր էր նաեւ հայկական մշակոյթի բոլոր յուշարձաններն ու արխիւային նիւթերը: Ասկէ՝ Միքայէլ Յակոբեանի ձեռնարկին դժուարութիւնը, զոր ան համբերատար աշխատանքով, գերագոյն ճիգերով կը յաջողի դիմագրաւել տարիներու ընթացքին: Հայրենիքի եւ Արտասահմանի մատենադարաններէն հնարաւորին չափ ի մի հաւաքելով զմիւռնահայ պարբերական հաւաքածոները, կամ անոնց լուսապատճէնները իբրեւ հիմնական սկզբնաղբիւր, կ'օգտագործէ զանոնք: Առաւել՝ ան կ'օգտագործէ նաեւ զմիւռնահայ գաղթօճախին նուիրուած հին ու նոր բոլոր նիւթերը:

Նախքան հիմնական նիւթին անցնելը, գիտնական բանասէրի վայել գիտակցութեամբ՝ Մ. Յակոբեան կը փորձէ ճշդել իր ուսումնասիրութեան առարկան, առաջին հերթին պարզել զմիւռնահայ պարբերաթերթերու ընդհանուր պատկերը, եւ պատրաստել անոնց մատենագիտական ստոյգ ցանկը: Նախապէս պատրաստուած ու հրատարակուած մատենագիտական բոլոր ցանկերը քննական լուրջ ուշադրութեան ենթարկելէ ետք, կրկնութիւններն ու շփոթները պարզելէ, ինչպէս նաեւ մոռացումները արձանագրելէ ետք, ան կը ներկայացնէ զինք շահագրգռող ժամանակաշրջանի՝ 1839-1880 թթ., զմիւռնահայ մամուլի ամբողջական ցանկը, որ կ'ընդգրկէ 18 պարբերաթերթ:

«Ներածութիւն» բաժինէն ետք, որ գրուած է ծրագրուած գոյգ հատորներուն իբրեւ ընդհանուր նախաբան, առաջին (գրախօսուող) հատորով կը ներկայացուին զմիւռնահայ մամուլի եօթը անուններ, հրատարակուած՝ 1839-1860 թթ.ու միջեւ երկարող ժամանակամիջոցին: Յաջորդաբար, առանձին գլուխներով ներկայացուած են հետեւեալ պարբերաթերթերը. «Արշալոյս Արարատեան» (1840-1886), «Շտեմարան Պիտանի Գիտելեաց» (1839-1846, 1854), «Հայրենասէր» (1843-1846), «Արփի Արարատեան» (1853-1856), «Թութակ Հայկազեան» (1854-1855) եւ «Երկասէր» (1855):

Յանչորդաբար, ուրեմն, կը ներկայացուի այս թերթերուն պատմութիւնը, կարեւորութեամբ կը մատնանշուի այն պայքարը, որ կը մղուի գրեթէ բոլոր թերթերուն կողմէ՝ հայ ժողովուրդի լուսաւորութեան եւ գոյատեւումին ի խնդիր: Յստակ ու պայծառ գիծերով կը ներկայացուին զմիւռնահայ եւ ընդհանրապէս հայ հրապարակախօսութեան կարկառուն ղէմքերէն՝ Ղ. Գ. Պալղազարեանը, Տէտէեան եղբայրները եւ ժամանակակից բազմաթիւ երեւելի անուններ: Կը տրուի իւրաքանչիւրին գաղափարախօսութիւնը, գործունէութիւնն ու կենսագրութիւնը, միշտ զմիւռնահայ գաղթօճախի հասարակական ու մշակութային կեանքի ընդհանուր պաստառին վրայ:

Տակաւին, իւրաքանչիւր պարբերաթերթի մասին նախապէս տրուած գնահատականներն ու բնորոշումները ներկայացնելէ ետք, Մ. Յակոբեան կը կատարէ տրամաբանական միջամտութիւններ, յաճախ երեւան հանելով անոնց հակասական ու ենթակայական հաստատումները, եւ ապա՝ տալով իր բնորոշումը, տեսակէտը՝ գիտական ու առարկայական մերձեցումով: Ի պատիւ հեղինակին հարկ է արձանագրել նաեւ այն, որ նոր տուեալներու եւ յայտնաբերումներու լոյսին տակ, ան կը սրբագրէ նաեւ ինքզինք, նախապէս այլ աշխատասիրութիւններու մէջ թոյլ տրուած անճշդութիւններու եւ շփոթներու վերանայումով: Եւ այս պարագան փոքր արժանիք չէ:

Մ. Յակոբեան «Ներածութիւն» բաժինին մէջ երբ կը վերականգնէ 1839-1880 թթ. ու զմիւռնահայ պարբերաթերթերու ցանկը, զանոնք կը ներկայացնէ ժամանակագրական կարգով, որ տուեալ պարագային ամենէն գիտական ու նպատակայարմար եղանակն է: Սակայն, երբ կ'անցնի զանոնք առանձին-առանձին ներկայացնելու մանրակրկիտ աշխատանքին, փոխանակ հետեւելու իր իսկ որդեգրած եղանակին, եւ սկսելու ամբիկացի միսիոնարներու հրատարակած «Շտեմարան Պիտանի Գիտելեաց» ամսագիրէն (1839), որ իր իսկ վկայութեամբ «ժամանակագրական կարգով հայերէն առաջին պարբերականն է Չմիւռնիայում, եւ որը, հրատարակուելով հայերէն, առաջինն է նաեւ Թուրքիայում...» (էջ 54), կը սկսի Ղ. Գ. Պալղազարեանի «Արշալոյս Արատեան»ով (1840): Ժամանակագրական այս միակ խախտումին համար բացատրութիւն չէ տրուած: Ինչ որ ալ եղած ըլլան տուն տուող պատճառները («նազգային դիմագծով անդրանիկ թերթ», տարողութիւն, երկարակեցութիւն, եւն.), կ'ակնկալուէր որ հեղինակը մինչեւ վերջ ըլլար հետեւողական...:

Ամէն պարագայի, տասնեակ տարիներու խոր հետաքրքրութիւնը, խստապահանջ ու անխոնջ պրպտումներն ու հետազոտութիւնները, տարիներու ընթացքին կուտակուած փորձն ու հասունութիւնը Միքայէլ Յակոբեանը կը դարձնեն ժթ. դարու արեւմտեան մշակութային

պատմութեան ամենէն հմուտ ու իրազեկ պատմաբաններէն մէկը, իսկ իր «Զմիւռնահայ Պարբերական Մամուլը» ուսումնասիրութիւնը՝ այդ ուղղութեամբ ցարդ հրատարակուած ամենէն վաւերական վկայութիւնը:

ԺԻՐԱՅՐ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ